

РЕЦЕНЗІЇ

ФЕДУРКО Марія – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, 82100, Україна (mfedurko@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>

Research ID: T-2629-2018 (<http://www.researcherid.com/rid/T-2629-2018>)

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.34>

ПРО ІНТЕЛЕКТ І ЕМОЦІЮ, МИСЛЬ І ЧУТТЯ, РОЗУМ І СЕРЦЕ В КОСМОСІ НАУКОВОГО СЛОВА ІВАНА ФРАНКА

(рецензія на монографію Я. Яремка і Н. Лужецької
«Іван Франко і поступ новітньої лінгвістики»¹)

Ярослав Петрович Яремко – знаний в Україні мовознавець, сферами наукового зацікавлення якого стали дві на перший погляд не близькі, але вкрай важливі для українства царини – термінознавство і франкознавство. Бо народ, який не розбудовує власної науки та її мови, не має майбутнього, як і не має його без тих, хто цю науку несе на своїх раменах. У колі велетів української наукової думки постать Івана Франка чи не найвеличніша: силою свого творчого генію цей навдивовижу цілий чоловік започатковував і розвивав різні її ділянки.

Перед нами нова праця проф. Ярослава Яремка, тепер у співавторстві з Наталею Лужецькою, де провідні теми цих двох царин гармонійно переплелися, хоч мету поставили перед собою автори не з простих: «на основі міждисциплінарного, комплексного (лексикографічного, когнітивного та прагматичного) аналізу політичного словника в дискурсі Івана Франка осмислити лінгвістичне новаторство вченого як термінознавця і термінотворця, фундатора українського антропологічного термінознавства» (с. 10 праці). Її досягненню підпорядковане кожне з десяти окреслених авторами завдань розвідки, її джерельна база – наукові й публіцистичні праці І. Франка (як ті, що увійшли до 50-томового зібрання його творів, так і ті, що поза ним), а також об'єкт («концептуальні, за своєю суттю лінгвокогні-

тологічні ідеї мислителя, що з опертям на корпус міждисциплінарних термінів-неологізмів сформували методологічну основу українського антропологічного термінознавства» (с. 6–7) і предмет дослідження («новаторство І. Франка як термінознавця-антропоцентриста і філософа-націєтворця у проєкції на новітню лінгвокогнітологічну парадигму») (с. 7), його методологічний інструментарій.

Авторам, звісна річ, ішлося не про те, щоб виявити всі наявні в зазначених працях ученого терміни-політоніми, класифікувати їх за семантичними і/чи структурними або ж етимологічними ознаками (хоч і це також). Для них важливо було проникнути у «школу політичного думання» (термін Івана Франка) мислителя, відчитати не тільки в його текстах, а й у змісті вжитих там термінів ті значеннєві елементи, які, з одного боку, засвідчують семантичну складноструктурованість (синергетичність) цих мовних знаків: логіко-поняттєвий, або сигніфікативний, компонент у взаємодії з триєдиним прагматичним (конотативним, імплікативним, емотивним) (с. 14; 24), зумовленим ідеологічними настановами й уподобаннями мовця, а з другого, – демонструють лінгвофілософське новаторство І. Франка, його суголосність провідним ідеям сучасної лінгвістики (с. 56), його національно-екзистенційну значущість для нинішнього етапу «непростого українського державотворення» (с. 8).

Отже, обґрунтовану Я. Грицаком думку про сучасність Франка-письменника («Франко

¹Яремко Я., Лужецька Н. Іван Франко і поступ новітньої лінгвістики. Львів : Видавництво «Апріорі», 2021. 432 с.

був, може, першим українським письменником, читаючи якого, дістаєш враження, що його герої – твої сучасники: вони розмовляють тією самою мовою, обговорюють ті самі теми, реагують у той самий спосіб, у якій це робили б сучасні українці чи, якщо перекласти його іншою мовою, – сучасні нам поляки, росіяни, французи чи німці» – монографія «Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)» можна вповні закономірно прикласти й до наукової спадщини нашого великого земляка. Вона не відступає впродовж усього прочитання рецензованої праці, яка кожним своїм фрагментом стверджує: Франко не просто розвивав українську наукову мову, забезпечуючи інтелектуальний поступ нації, не лише закладав основи нового (націософського) розуміння природи наукової мови (с. 46) – він пробуджував в українців «відчуття власної національної ідентичності» (с. 28), творив «філософію національної ідеї на раціональних засадах» (с. 28–29).

Структуру монографії Я. Яремка та Н. Лужецької формують 4 підрозділи. У першому з них представлено теоретико-методологічні засади здійсненого дослідження з акцентом на його міждисциплінарності, адже автори спиралися у своїх засновках і висновках не тільки на основні положення лінгвістики, головню з царини термінознавства, але також когнітології, політології, соціології, психології, артикулюючи водночас піонерство Івана Франка в дослідженнях такого плану. Наголошено передусім на своєрідності потрактування Франком природи мови загалом і наукової зокрема, водночас уписуючи його в рами антропологічного підходу (пор., для прикладу, знамениту тезу вченого *Мова росте елементарно – разом з душею народу*) (с. 22); увиразнено органічну взаємодію у семантичній структурі термінів-політонімів раціонально-логічних і прагматично-оцінних елементів (с. 23); продемонстровано дієвість застосування до аналізу термінів-політонімів основних положень Франкової теорії сугестії, яка, на думку авторів, є матеріальним втіленням внутрішнього, когнітивного коду людини, виразником її ества, її душі (с. 33); підкреслено роль контексту у відчитуванні прагматичних елементів змісту політичного терміна; схарактеризовано їхнє джерело – ідеологію;

показано, що найбільшою семантичною неоднорідністю, як і експресивністю, позначені ті з термінів-політонімів, які є «своєрідними суспільно-політичними маркерами часу» (с. 36), й засвідчено Франкове розуміння причин цієї неоднорідності; доведено закономірність комунікативної асиметрії в науковому мовленні; обґрунтовано поняття концептуальної особистості – людини не лише суспільної, а й духовної, «для якої свобода є станом душі» (с. 94); представлено Івана Франка як зачинателя української (а чи тільки української?) «когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології» (с. 44), що відбувся як такий лиш завдяки власній мовно-світоглядній еволюції (с. 47), наріжним каменем якої визнано інтелектуалізм. Якщо, за словами авторів рецензованої праці, «інтелектуалізм був альфою і омегою для І. Франка в красному письменстві, то в царині науки він був його релігією» (с. 55).

У другому розділі автори зосереджуються головню на проблемі модернізації українського мовно-культурного простору кінця XIX – початку XX ст. й на ролі в цьому процесі націєтвірних устремлінь Івана Франка. Показано, зокрема, вплив націософського дискурсу мислителя на формування української мовної особистості пасіонарного типу; актуалізовано його лінгвополітологічні думки; засвідчено їхню органічність в національно-екзистенційному контексті (пор.: *«Найперша задача кожного народу є стояти за своїми власними інтересами і дбати про своє власне утримання»*); продемонстровано Франкове розуміння суті інтелігенції як культурного і політичного проводу суспільства (с. 128) та її ролі в націєтвірних процесах (*«Вона повинна, як та культурна й освітня заваска, пройняти весь організм народу й привести його до живішого руху, до поступового зросту»*) і в репрезентації національного типу мовної особистості, фундаментальна властивість якої – «національне самоусвідомлення й самоствердження» (с. 98); розкрито сутність його вимоги щодо вияву в її (інтелігенції) комунікативній поведінці базових домінант національного світобачення (*«Щоб це не були холодні теорії, мотивовані по книгах, а щире, гаряче почуття свого людського і національного обов'язку, щира, гаряча готовність до*

праці і жертви) (с. 123). Зауважимо також, що автори вживають, поряд із терміном мовна особистість, терміни «національна комунікативна особистість» (с. 98–101) і «сильна мовленнєва особистість» (с. 101–102), але без з'ясування характеру співвідношень між ними, що, як видається, могло б стати предметом окремої розвідки. Завершено розділ характеристикою політичної мови кінця XIX – початку XX ст., провідною функцією якої була, як і сьогодні, боротьба за владу (с. 133) та наголошено на політичній прозорливості мислителя (пор.: «І. Франко завдяки інтелектуальному аналізму, історичній інтуїції зумів добачити в доктринах соціал-демократів, лібералів зручну для них систему ідеологем, за словесно закамурфльованою оболонкою останніх розгледіти їхню двоїсту, облудну суть») (с. 136). Вона вражає не менше, ніж так актуальний для сучасних українців його імператив: *Доти ніщо нам надіятися на які-небудь уступства зі сторони наших противників, доки ми, мов безвладна колода, все будемо предметом для їх більше або менше фантастичних, а для нас шкідливих експериментів* (с. 138) (чи не доцільніше було помістити цей підрозділ першим у розглядуваному розділі?).

Третій розділ – це різноаспектна характеристика політичної термінологіки, виявленої в наукових працях Івана Франка. Тут розкрито Франкове розуміння поняття й терміна «наукове поле» (широке – у значенні макротерміносистеми і вужче – галузевої терміносистеми) (с. 140–143) та його ваги у процесах інтелектуалізації української мови, як і самих цих процесів; здійснено стратифікацію слів-політонімів на підставі функційного (власне політичні й контекстуальні політоніми) та семантико-поняттєвого (тематичного) критеріїв (лексика, пов'язана з системою організації держави; з суспільним ладом та історією; лексика міжнародних відносин; політико-економічна; політико-філософська; політико-юридична; загальна військова лексика (с. 143–165); наголошено на артикулюванні вченим потреби її постійного збагачення, а також на значущості його термінотвірної практики: «Народжені в термінологічній лабораторії І Франка, авторські неологізми увиразнюють теоретичні засади вченого-новатора» (с. 161); схарактеризовано

найактивніше використовувані Франком джерела та шляхи постання термінів-політонімів: розглянуто найпродуктивніші словотвірні моделі, зазначено роль іншомовних елементів в характеризованому сегменті Франкового словника, виявлено основні моделі метафоричної концептуалізації ним феноменів українського політичного буття (с. 165–218). Завершує цей розділ підрозділ про імпліцитні засоби в націософських працях Івана Франка. Тут показано, у який спосіб мислитель використовує кожен із типів імплікативності (текстову імплікацію, пресупозицію, імпліцитну предикативність, підтекст, еліптичні засоби мовлення) (с. 218–230) з метою формування в українства критичного мислення, вміння розпізнавати справжню суть політичної влади, мімікрійний характер її комунікативної поведінки.

У четвертому розділі йдеться про особливості Франкової концептосфери. Розглянуто насамперед специфіку тлумачення поняття й терміна «концепт» у сучасній науковій літературі (з одного боку, праці А. Вежбицької, В. Жайворонка, В. Кононенка, Ю. Степанова та ін. – сповідників лінгвокультурологічного підходу до аналізу цього феномену, а з другого, – М. Болдирева, І. Голубовської, Т. Космеди, О. Кубрякової, М. Полюжина, М. Скаб та ін., прихильників семантико-когнітивного його потрактування); підтверджено закономірність і доцільність злиття їх в єдиному когнітивно-дискурсному підході (с. 212); засвідчено складну природу концепту й доцільність її розгляду «в нерозривному зв'язку зі структурою комунікативної особистості» (с. 236); наголошено на різних принципах (польовому й рівневому, або ієрархічному) структурування концептів і на складності опанування концептосфери кожного народу, визначеної як сукупність «психоментальних утворень (концептів), що відображають пізнану народом дійсність, його інформаційну базу мислення» (с. 259), бо «вони не тільки мисляться й переживаються, а й увіруються. А це потребує активізації не лише розуму й емоцій, але й віри, особливого стану людини» (с. 250); схарактеризовано засоби оприявлення концепту, роль серед них елементів вербальної мови; увиразнено Франкове бачення сутності цього

феномену; проаналізовано ті з концептів, що становлять осердя Франкової системи світовідчуття й світосприйняття (*революціонізм, «цілий чоловік», народ, нація, поступ*), але якими вона не вичерпується і про які, сподіваємося, йтиметься в нових розвідках Я. Яремка й Н. Лужецької. Здійснений аналіз, з огляду на синергетичну сутність слова-імені концепту, постав у монографії як вияв і водночас синтез різних типів семантики: мовної (етимологія слова, його значення й словотвірна характеристика, частотність у мовленні й особливості синтагматики та парадигматики), прагматичної (значення мовця), культурної (історичний

коментар стосовно кожного з досліджуваних явищ, їхнє місце й роль у фразеологізмах, приказках, прислів'ях, художній літературі, ЗМІ) (с. 257). Значущість цього розділу в репрезентації авторського розуміння досліджуваної проблеми підтверджує і його обсяг – 135 сторінок тексту із загальних 411.

Монографію завершують загальні висновки, що вчергове переконують: рецензована праця – це потужний крок на нашому шляху до пізнання духу й думки Франкового генія, який своїми світоглядними орієнтирами обрав «філософію Дії, Творчості, Волі», тобто «філософію Чину для Вітчизни» (Зенон Гузар).